

Сейитбаев Б.Т.

САЯСИЙ ЭЛИТА ЖАНА УРУУЧУЛУК: ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА
ТАЖРЫЙБАЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

Сейитбаев Б.Т.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА И РОДСТВО: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ
ВОПРОСЫ И ОПЫТ

УДК: 323.396 (04)

Советтик доордон кийинки мезгилде Кыргыз Республикасында укуктук мамлекеттин негизиндеги жарандык коомго багыт алуу процессинде коомдук мамилелердеги адамдардын жүрүм-туруму жана алардын баалуулуктары да ар тараптан өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Ошону менен бирге, өткөөл мезгилдеги өлкөбүздө ар кандай жаңы социалдык катмарлар пайда болуп, жаңы демократиялык багыттагы мамлекеттик бийлик менен башкаруу системасы калыптанууда. Коомубуздун трансформациялануу мезгилинде саясий элитанын калыптанышы жана уруучулук маселелери өлкөбүздөгү коомдук-саясий өзгөрүүлөргө түздөн-түз байланышы бар экендигин турмуш чындыгы айгинелей алат. Кыргыз элинин тарыхындагы рухий дүйнө-таанымында уруучулук мамилелери чоң мааниге ээ болуп келгендиктен, азыркы мезгилде, күнүмдүк турмуш-тиричилигинде да, ал тургай, социалдык-экономикалык жана саясий чөйрөдө да, бул көрүнүш маанилүү орунду ээлеп келүүдө. Ушуга байланыштуу, социалдык-гуманитардык илимдердеги негизги маселелердин бири болгон, биздин республикабыздагы мамлекетти башкарууда маанилүү орунду ээлеген *саясий элитанын калыптануусун* изилдөө жана кыргыз элиндеги *уруучулуктун* коомдук-саясий өнүгүүнүн контекстинде саясий элитанын калыптануусуна тийгизген таасирдүүлүгүн аныктоо азыркы заманыбызда актуалдуу маселелерден болуп эсептелет.

Заманбап мезгил, кыргыз элинде нечендеген жылдар бою сакталып келген рухий баалуулуктардын, тарыхый өнүгүү-өсүшүндөгү өзгөчө менталитеттин, социалдык-маданий салттардын улуттук кайра жаралуу дооруна туш келген учур. Ушул өткөөл мезгилде, өлкөбүздөгү бардык улуттар менен этносторду кыргыз улутунун айланасында баш коштуруу өлкөбүздүн келечеги үчүн этникалык жана диний конфессиялар аралык ынтымакка жетишүү зарыл¹.

Саясат таануу илиминдеги элита теориясынын элитология катары калыптануусунда XIX кылымдын көрүнүктүү ойчулдары - Г. Моска, В.Парето, Р. Михельстин ж.б. элита тууралуу классикалык негиздөөлөрү маанайдагы белгилүү ролду ойногон. Алардан сырткары элита теориясынын тарыхый тамырына Байыркы Кытай ойчулдары - Конфуций, Лао-Цзы, Гуань Чжундун башкаруучу тууралуу

саясий көз-караштары менен Байыркы Грек ойчулдары Платон, Аристотелдин туура башкаруу жөнүндөгү киргизген салымдары зор. Булардын көз караштары, мамлекеттин гүлдөп өсүп-өнүгүшү, же анын кыйрап кулашы башкаруучу азчылыктын сапаты менен алардын жүргүзгөн саясатына байланыштуулугун аныктайт. Алардын дүйнөтаанымына караганда, ар бир коомдогу социумдардын өз ара мамилелери, мамлекеттик түзүлүш *мыкты инсандардан* турган азчылык аркылуу ишке ашуу менен башкаруучуларга толерантуулук, акылмандуулук, көсөмдүк жана гумандуулук сапаттары мүнөздүү болууга тийиш.

Кайра жаралуу доорундагы саясий психологиянын негиздөөчүсү Макиавеллинин мамлекетти башкаруудагы жеке инсандын мааниси, анын бийликти ээлөө ыкмалары тууралуу ой-жүгүртүүлөрү, XIX кылымдагы ойчул Ницшенин бийлик жөнүндөгү элитаристтик көз караштары саясий элита теориясында татыктуу орунду ээлейт. Ошону менен бирге эле, Батыш Европадагы саясий элиталар тууралуу окууга классикалык түрдө жигердүү салым кошушкан италиялык окумуштуулар - Г. Моска, В.Парето, Р. Михельстин теориялары өзгөчө маанилүү. Белгилей кетсек, Г. Моска бардык коом башкаруучу “саясий тап” – элита жана башкарылуучу тап болуп эки жикке бөлүнөөрүн ырастаган. Башкаруучу тап күч жана алдоонун гана эмес, идеологиялык же “саясий доктринанын” жардамы менен башкарат деген тезиске таянуу менен Моска элитанын үстөмдүгү – бардык мезгилдер жана элдердин тарыхый тажрыйбасы күбө кылган мыйзам деген бүтүмгө келген. Ойчул элитанын курамына жаңы татыктуу инсандар келип жаңыланып туруусун туура деп эсептеген. Ал эми италиялык экономист жана социолог Паретонун саясий илимге киргизген негизги салымы – элиталар теориясы болуп саналат. Ал баардык коом башкаруучуларга – элитага жана башкарылуучуларга бөлүнүп алардын жөндөмдүүлүк сапаттары ар башка экендиги тууралуу түшүндүрмө берип, андан сырткары коомдун жалпысынан жогорку жана төмөнкү таптан турганы мыйзамченемдүү көрүнүш экендигин аныкташ үчүн атайын социологиялык изилдөөлөрдү жүргүзгөн. Саясий өзгөрүүлөр элитанын алмашуусу, циркуляцияланышуу жолу менен ишке ашаарын да баса белгилеген.

Саясий элитанын жабык түрү тууралуу Роберт Михельс, коомдун бийлик жүргүзүүчү саясий тапсыз жашоосу мүмкүн эместиги жөнүндө ырастоого аракеттенген. Ал тарабынан киргизилген “олигар-

¹ Караңыз: Кыргыз Республикасынын Конституциясы.// “Слово Кыргызстана” №49(22498) 8-июль 2010-жыл. – Б 13.

хиялык” тенденциянын “темир мыйзамы” теориясы өзгөчө мааниге ээ. Бул теорияга ылайык, карапайым калк башкаруучуларды көзөмөлгө алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ боло албагандыктан, элитага ишеним көрсөтүүгө аргасыз болушат. Ошонун натыйжасында демократиядан олигархияга айлануу жараяны жүрө тургандыгын Михельс көрсөткөн.

Г. Моска, В. Парето жана Р. Михельстин элита теориясына кошкон салымдары боюнча, алардын көз караштарынан төмөнкүдөй жалпыланган концепцияны келтирүүгө болот:

- кандай гана коомдо болбосун, бийликтеги башкаруучу азчылык менен пассивдүү көпчүлүккө бөлүнүшүн аныктаган, коомдогу элитардуулук теориясын таанып билүү;

-топтук бирикменин салыштырма уюмдук күчтүүлүгү;

-элитанын өзгөчө социалдык-психологиялык сапаттуулугу. Мындай касиет биринчи кезекте элитанын табигый жөндөмдүүлүгү менен таалим-тарбиясына жараша болгондугунда;

-элита менен массанын өз ара бийлик жана баш ийүү мамилеси;

-элиталык топтун ырааттуу алмашып туруусу. Кандай гана коом болбосун, анда бийлик даражасына жетүүгө умтулган, социалдык-психологиялык бийик сапаттарга ээ адамдардын тобу болушат, бирок тилекке каршы аларга эч ким өз эрки менен бийлигин жана коомдогу ээлеген ордун бошотуп бергиси келбейт. Ошондуктан, коомдо артыкчылык абалга жетиш үчүн алардын ортосунда жабык же ачык түрдө күрөш жүрүп турат.

Жогоруда аталган изилдөөчүлөр менен катар эле элита теориясын иштеп чыгууда немец философу, социолог жана тарыхчы Макс Вебердин салымы да жеткиликтүү мааниге ээ. Ал элита теориясындагы *бюрократия маселесине* орчундуу көңүл бурган. Анын саясий концепциясында, бюрократия элитасы аристократиянын ордуна келет да, өзүнүн имманенттүү функциясындагы милдетти аткаруу менен бийлик түзүлүшүн камсыз кылуу жөндөмдүүлүгү аркылуу элитардык системанын ишке ашыруучусу даражасына ээ болот.

Уруучулук феномени жана анын кыргыз элиндеги өзгөчөлүгү тууралуу сереп салсак. Кыргыз элинин тарыхындагы «уруу-мамлекет» биримдиги, көчмөн жамаатындагы кыргыздардын уруу биримдиги, уруучулук түзүлүш боюнча оң канат, сол канат, ичкилик болуп бөлүнүшү, элдик санжыранын мааниси жана андагы уруучулуктун чагылдырылышы, уруучулукка негизделген салттуу кыргыз коому функциялана тургандыгы акыйкат. Анын өзгөчөлүгүн алып карасак, биздин калкыбыздын тарыхындагы элдүүлүгүнүн калыптануусуна, элдин генофондунун сакталышына тийгизген оң таасирлери жана ошондой эле уруучулукка негизделген жакшы жөрөлгөлөрү өзүнүн баалуулугун көрсөтүп турат.

Алардан сырткары, уруучулук феноменинин кыргыз коомчулугундагы узак жашашынын себептери жана кыргыз элинин падышачылык Россияга баш ийүү мезгили менен Совет бийлигинин

учурундагы уруучулукка каршы күрөш, анын көрүнүштөрү менен натыйжалары тарыхый жана политологиялык талдоонун объектиси экендиги талашсыз. Ушул өңүттө, Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгон постсоветтик мезгилдеги уруучулуктун кайра жаралуусундагы саясий кырдаал учурларындагы салттуулуктун «журтчулук» феномени, «өз жетекчилерин» колдоо принциби талдоого алынып, заманбап уруучулуктун кайра жаралуусундагы сепаративдик маанайдын пайда болуулары менен регионализм коркунучу тууралуу маселелер козголду.

Азыркы учурда коомдук-саясий көрүнүштөрдү аныктоодо көп колдонулуп келе жаткан *«трай-бализм»* деген сөз англис тилинде *«тууганчылык»* деген маанини түшүндүрөт, латынча “tribus”- *уруу* дегенди билдирет. Уруучулук өзүнүнүн социалдык-этникалык өзгөчөлүгүнө байланыштуу дыйканчылыкка, отурукташууга, социалдык жиктелүүчүлүккө жана теңсиздикке жолтоо болуп, кыргыздарда жалпы мамлекеттүүлүктүн жоктугунан көптөгөн кылымдар бою сакталып келген. Кыргыз эли жайгашкан географиялык чөйрө да өзгөчө таасир тийгизген, ар-бир уруу өз алдынча жайкысын жайлоого, кышкысын кыштоого чакан топ болуп көчүп жүрүүгө ыңгайланышып, өз уруусунан чыккан чыгаан уулдардын арасынан, эл башкарууга тыңыраактарынан эл башчысы катары бийлерди шайлап алып, мансаптуу адамдар менен уруу аксакалдары кеңешчилер болушкан.

Кыргыз калкында уруучулук түзүлүштү жана элдүүлүктү сактап калууда эл оозунда айтылып келе жаткан санжыра илгертеден келе жаткан баалуу рухий мурас. Негизинен алсак, *санжыра* – эл, уруу жана урук тууралуу айтылып жүргөн оозеки “тарыхый-социалдык акыл-эс” катары кызмат кылган. Укум-тукум жана ата-баба тарыхын туюнткан санжыранын принциби боюнча кыргыздар жаш кезинен тартып жети атасын санап билген. Кыргыз элинин башка элдерден эч окшобогон өзгөчөлүгү – анын уруулук түзүлүшүндө. Ушул уруучулуктагы салттуу коомду басып өткөн кыргыздар өзүлөрүнүн этникалык өз алдынчалыгын жана бүтүндүгүн сактап калган. Ал эми кыргыздар менен дээрлик бир эле убакта уруу болуп калыптанышкан гундарга, сактарга, усундарга, байыркы кыпчактарга окшогон калктар башка этникалык түзүлүштөрдүн арасына сиңип жок болушкандыктарын тарых көрсөтүүдө.

Азыркы мезгилдеги урук-тууганчылыктын биздин турмуштагы оң көрүнүштөрүнө илгертеден бери эл ичинде кеңири тараган – *«жамандык»*, *«жакичылык»* принциби кирет. Бул туугандар арасында жакын кишилер каза болгондо, же болбосо аш-тойлордо кездешчү көрүнүштөрдө байкалат. Мында урук-туугандар арасында мүлктүк жана адептик жактан бири-бирин колдоо эрежеси бекем сакталат. Бул эрежелер демократиялашуу доорунунун тушунда өзгөчө күч ала баштады.

Кыргыз тарыхчылары Ж. Жунушалиев менен В. Плоских өткөөл мезгилдердеги партиялык уюмдардын ичиндеги уруучулукка таянган жек-жаат-

чылдыкты белгилешет. Бийлик чөйрөсүнө талапкерлерди көрсөтүүдө алардын ишмердүүлүк сапаттарына, адеп-ахлактык касиеттерине карабастан, көбүнчө “өз кишилерин” бийликке коюуда уруулашып кетүү байкалган. Анын натыйжасында, бийлик системасына шайланышкан советтик кызматкерлер, шайлоочуларынын алдындагы жоопкерчилик үчүн эмес, уруулаштарынын абройлуу аксакалдарынын бийликтеги “кол баласына” айланып калууга мажбур болушкан.²

Кыргызстандагы уруучулуктун кайра жаралуусу СССРдин кайра куруу мезгилиндеги маалымдуулук, сөз эркиндиги жана демократиялашуу жараяны башталган учурга туш келди. Ушуга ылайык, 1991-жылдын августундагы көз карандысыздыкты жарыялоодон кийин, республиканын партиялык-советтик жана чарба кызматындагы жетекчилер да атактуу бай-манаптардын урпактарынан болуп чыга келишти. Уруучулуктун принциптери кайра куруу мезгилинде, өзгөчө эл депутаттары менен эмгек коллективдеринин жетекчилигине альтернативдүү талапкерлерди көрсөтүп шайлоолорду жүргүзүүдө кеңири пайдаланыла баштады.

Азыркы заманбап мезгилде да уруучулуктун кайра жаралуусунун өзгөчө терс жагы, бул сепаратисттик маанайды жаратуу менен мамлекеттин бүтүндүгүнө кооптуулук келтирген чөлкөмчүлдүк саясаттын пайда болуу коркунучу болуп эсептелет. Кайра жаралууга туш келген уруучулуктун ушундай терс көрүнүштөрү мамлекетибиздин туруктуулугуна, бүтүндүгүнө коркунуч алып келет. Ушул өңүттө Кыргызстандагы калктын этникалык салттуулугун эске алуу менен, иштикүү кадр саясатынын тутумун түзүү; депутаттарды шайлоодо коомдук уюмдар, кыймылдардын жана административдик-территориялык уюмдардын сунуштары менен, партиялык тизме аркылуу жүргүзүп шайлоо системасын өркүндөтүү; мамлекеттин административдик-территориялык түзүлүшүн реформалап, областтарды жоюу керек деген маселелер да коюлууда.

Уруучулук менен жердешчиликти шайлоо жараянындагы таасирлери, кадр саясаты жана улуттук элитанын калыптанышы боюнча иликтөөлөрдүн негизинде төмөнкүлөрдү сунуштоого болот:

1. Уруучулуктун терс жактарынан алыс болуу үчүн биринчи кезекте базар мамилесин өнүктүрүү менен бирге, Кыргызстандын бардык аймактарынын **бирдиктүү саясий-экономикалык жалпылыгы** болууга тийиш. Бул улуттун өнүгүү, кайра жаралуу жараянын улап регионализм менен сепаратизмге бөгөт болот.

2. Чыгыштагы өнүккөн өлкөлөрдүн тажрыйбасын эске алуу менен кыргызчылыктагы уруучулук менен жердешчиликтин оң жактарын эске алып, **жамааттык** (корпоративдик-коллективдик) **тариз-**

деги чарба жүргүзүүнү ыңгайлуу шартта пайдаланууну учур өзү талап кылып жаткандыгын да унутпоо зарыл.

3. Элдин улуттук, этностук өзгөчөлүгүндөгү прогрессивдүү шарттардын негизинде **кадр саясатындагы** тең салмактуулуктун ырааттуу тутумун ылайыкташтырып ишке ашыруу учур талабы болуп саналат.

4. Шайлоо системасын өркүндөтүүдө, эл депутаттарын партиялык тизме шайлоого басым жасоону күчтөндүрүү, артыкчылыкка ээ болууда. Ошондуктан көп партиялуулук тутумундагы партиялардын абройлуулугун арттыруу менен, алардын калктын калың катмарында **социалдык таянычынын күчтүүлүгүн** арттырууну коомдук-саясий абал өзү талап кылууда.

Ушул жогоруда белгиленгендерди эске алып, кечиктирилгис иш-чараларды көрүү илимий чөйрөдөгү талдоочулар менен изилдөөчүлөрдүн гана иши болбостон эл башкарган элита менен айыл жакшыларынан тартып, катардагы жарандардын да мекенчилдик милдети болуусу зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1. Ашин Г.Г. Элитология. Становление. Основные направления. –Москва, 1995. -108 б.
2. Ашин.Г.К., Понеделков А.В. и др. Основы политической элитологии. -М., 1999. -304 б.
3. Вильфредо Парето. Компедиум по общей социологии (1920)/ В кн.: История политических и правовых учений. Хрестоматия. –Харьков, 1999. –Б. 987-1001.
4. Джунушалиев Д. Традиционный общественный строй и культура быта кыргызов// Цивилизации скотоводов и земледельцев Центральной Азии. – Самарканд, 2005. –Б. 259-269.
5. Кыргыздар: Санжыра, тарых, мурас, салт /Түз. К. Жусупов, 2-китеп. – Б.: Кыргызстан, 1991. –576 б.
6. Кыргыз Республикасынын Конституциясы.// “Слово Кыргызстана” №49(22498) 8.07. 2010. – Б 13-24.
7. Джунушалиев Д., Плоских В. Трайбализм и проблемы развития Кыргызстана.//Центральная Азия и Кавказ.-2000.-№3(9) –Б. 146-154;
8. Сейитбаев Б.Т., Саралаев Т.О. Теория политической элиты и власти. –Бишкек, 2009. -202 б.

² Караңыз: Джунушалиев Д. , Плоских В. Трайбализм и проблемы развития Кыргызстана // Центральная Азия и Кавказ. –2000. -№3(9). –Б.152-153.